

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)
за темою 8 – «Проблема свідомості у філософії»

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
29.08.2023 № 2)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Філософська проблема свідомості
2. Природа свідомості
3. Структура свідомості, її основні рівні та функції

Рекомендована література:

Основна

1. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
2. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://cutt.ly/5wjCpP29>
3. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: <https://cutt.ly/PwjCDgal>

Додаткова

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosofii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Наумкіна О. А. Філософія впродовж всього життя – вимога часу. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2016. № 1–2 (13–14). С. 60–71. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1329/1/Filosofia%20vprodovzh%20usoho%20zhyttia%20%E2%80%93%20vymoha%20chasu.pdf>
4. Пролеєв С. Філософські компетентності: якими їм бути? *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2016. № 2 (19). С. 88–96. URL: <https://cutt.ly/jwjCIx8p>
5. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: <https://cutt.ly/qwjCIKbv>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>
2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>
3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>
4. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською)

мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>

5. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

Текст лекції

1. Філософська проблема свідомості

Проблема свідомості – одна з найважчих і найбільш загадкових, оскільки вона не існує як окремий предмет або річ. ***Нам дано все завдяки свідомості: вона присутня в кожному нашому образі сприйняття, вона миттєво приводить у зв'язок наші відчуття, сприйняття, думки, пов'язує, співвідносить те, що людина побачила, почула, і те, що вона при цьому відчула, подумала, пережила.***

В історії філософії дослідники свідомості йшли двома шляхами. Перший полягав в описі способів, яким речі дані у свідомості. На філософській мові це називається описом феномена свідомості. Другий пояснював, як можлива сама свідомість, тобто пояснював сам феномен свідомості. У філософії античності і Нового часу ці способи не розрізнялися, а тому вважалося, що якщо описано, як речі існують у свідомості, то питання про її природу вичерпане. Філософія, описуючи спосіб існування речей у свідомості, «розтягувала» в часі і просторі акт свідомості шляхом виділення таких його «кроків», як відчуття, сприйняття, уявлення тощо. У ХХ сторіччі філософи осмілилися поставити запитання, як і чому виникає зв'язок людини зі світом й одночасно із самою собою? На сьогодні вичерпної відповіді на це немає.

Існує і ще одна таємниця свідомості. Відомо, що головною умовою можливості появи індивідуальної свідомості є здатність сформулювати думку «Я є». Для кожної людини слово «Я» зрозуміло, бо кожний з нас є «Я». Відкриття «Я» відбувається приблизно у три роки, причому без участі з боку самосвідомого «Я», бо його ще просто немає. Не випадково ніхто з нас не може пригадати і розповісти, як приблизно у три роки нам спала на думку потреба говорити про себе «Я». Адже до самого акту виявлення себе як «Я» людина не була «Я», а тому не було і того, хто узяв би під контроль процедуру становлення «Я» і запам'ятав би її. Сказавши про себе «Я», людина виділяє себе вже не тільки з природи, але й із співтовариства інших людей. Г. Гегель писав, що свідомість є відношення «Я» до світу, але таке відношення, яке доведене до їх зіставлення і про яке «Я» знає. Питання про «Я» – центральне у проблемі свідомості, яка донині дискутується у філософії, психології, антропології та інших науках. Відповіді на це даються різні: «Я» – поява Духу Святого, а тому його природа божественна; «Я» – продукт еволюції живої матерії, пов'язаної з мозком; «Я» – результат соціалізації людини, яка припускає спілкування і комунікацію; «Я» – безпосередня даність, про природу якої питати безглуздо, тощо. У кожному з цих тлумачень «Я» є частина правди. Але остаточно питання про природу «Я» на сьогодні не вирішене. Очевидно тільки одне: «Я» є те, про що не можна знати наперед: дитині, яка ще не знає свого «Я», не можна про запас пояснити, що таке «Я». Кожна людина дізнається про своє «Я», коли вона народжується,

розвивається і заявляє про себе, що вона вже є. Складається парадоксальна ситуація: Я можу знати про «Я» внаслідок того, що Я сам вже є «Я». Ніякі зовнішні зусилля думки і слова не здатні описати людині, що таке «Я», поки вона сама не знайде своє «Я». Якщо ця парадоксальна ситуація вирішується благополучно для індивіда і він знаходить «Я», то стає можливим його свідоме існування.

Багато філософів визначають свідомість як великий милостивий дар людині, як велике диво з чудес Всесвіту, але при цьому відзначають, що свідомість – одночасно і хрест, тяжкість, бо в ньому даний увесь біль світу. Не випадково, щоб угамувати біль (душевний або фізичний), відключають на якийсь час свідомість за допомогою наркотиків, алкоголю та ін. Філософ Е. Ільєнков писав, що його пригнічує думка мислителів, які серйозно вважають, що без свідомості людина була б щасливіша, бо не відала би душевних страждань.

2. Природа свідомості

Питання про походження і сутність свідомості пов'язується з розглядом матеріального буття, яке здатне саморухатися і саморозвиватися. Останнє зумовило можливість розуміти природу свідомості як якісний стан високоорганізованої матерії, як вищу форму її атрибутивної властивості – **відображення**. Ось тут і постає необхідність послідовного історичного дослідження характеру відображення як атрибута матерії, специфіки різних форм його прояву на всіх рівнях еволюції матерії та дослідження свідомості як найвищої форми відображення.

Відображення – це властивість матеріальних систем відтворювати у процесі взаємодії ознаки і властивості відбиваного об'єкта в специфічних формах. Ця властивість матерії виявляється на всіх рівнях її організації: в неживій, живій і соціальній природі. **В неживій природі** відображення характеризується відносно простими формами (механічною, фізичною і хімічною) і пасивним характером. Прикладами можуть бути відбитки сліду на піску чи древніх організмів і рослин на гірських породах, фотографія, дзеркальне відображення.

З моменту виникнення **життя** з'являється і принципово інша – **біологічна форма відображення**. Її різновидами є: **подразливість, чутливість, елементарна психіка вищих тварин**. Відображення в живій природі пов'язане з якісно новим способом існування живих організмів – пристосувальною життєдіяльністю. Пристосування живих істот до середовища безпосередньо відображає сутність життя. У цьому процесі розвивається механізм відображення – поступово з'являється нервова система, починаючи від її найпростіших зачатків до розвиненого головного мозку хребетних.

Подразливість – це реакція живих організмів на сприятливі і несприятливі умови середовища, що викликає їх активність. Так, рослини реагують на рухи Сонця. Більш високою формою відображення на біологічному рівні є **чутливість**, тобто здатність відбивати окремі властивості у вигляді **відчуттів**. Цим формам відображення властива активність і доцільність. Рослини, найпростіші організми, виходячи з потреб самозбереження, доцільно реагують й

активно відбивають біологічно важливі умови середовища.

Відчуття ж, у свою чергу, є основою більш складних форм відображення у високоорганізованих істот у вигляді **сприйняття**, коли в них утворюється цілісний образ ситуації, а в “розумних” тварин (мавп, кішок, собак та ін.) ще й у вигляді **уявлень** – чуттєво-наочних, узагальнених образів предметів та явищ дійсності, що зберігаються і відтворюються в ідеальній формі. І тут виявляється межа можливостей мозку “розумних” тварин, тому що він не здатний здійснювати специфічну роботу на рівні розумових операцій з ідеальними образами. Це завдання під силу мозку більш високого порядку, яким наділена лише людина. Отже, **біологічне** відображення здійснюється в чуттєвих формах – у вигляді відчуття, сприйняття та уяви. Тут ще немає свідомості, яка проявляється у розумовому процесі.

Свідомість – це найвищий рівень відображення дійсності, що може бути лише у сфері соціального і здійснюється в мозку людини в таких ідеальних формах абстрактного мислення, як **поняття, судження й умовиводи**. Узагальнюючи окремі образи у своїй свідомості, людина тим самим відбиває об’єктивну реальність у поняттях, з’ясовуючи логічну залежність між ними. Так вона доходить певних суджень, а на їх основі – умовиводів.

Поява свідомості як **вищої форми відображення** пов’язана з процесом становлення “людини розумної” і зумовлена, насамперед, її **трудовою діяльністю**. Здатність до праці виявилася найбільшим стрибком у розвитку психіки, де еволюція в анатомії і фізіології дріопітеків (найдавніших людиноподібних істот) стала лише передумовою виникнення людини, тоді як визначальною умовою цього процесу була **праця**, природа якої має суто суспільний характер. Виникнення свідомості невіддільне і від **мови** – універсального засобу комунікації, взаємодії і спілкування людей. За допомогою мови в людей виробився суспільний спосіб передачі досвіду і соціально значущої інформації. Це забезпечило спадкоємність знань, традицій, культур різних поколінь та історичних епох, що, у свою чергу, стало могутнім стимулом й основою для подальшого розвитку й удосконалення мови.

Таким чином, праця, свідомість і мова стали настільки тісно взаємопов’язаними, що походження й історичний розвиток кожного з цих феноменів неможливо уявити один без одного. При цьому мова є найважливішою формою, в якій протікає розумова діяльність людини, а вона, у свою чергу, розвиває і збагачує її працю.

Свідомість у широкому розумінні є сферою людської духовності, яка включає світ думок, світ почуттів і волю. Людина – єдина істота на Землі, якій притаманна свідомість, духовне життя. Джерело свідомості коріниться в особливостях людського буття у світі.

Людську свідомість не слід ототожнювати тільки зі знанням, пізнанням, мисленням. За своєю сутністю свідомість є здатністю людини не лише пізнавати світ, але й усвідомлювати його, наповнювати сенсом і суб’єктивним значенням, зіставляти свої знання з метою власного існування, оцінювати світ не лише в його об’єктивних характеристиках, а й як світ свого життя. Свідомість є усвідомленням своїх вчинків, їх наслідків, вона нерозривно пов’язана із совістю,

відповідальністю людини за свої відносини зі світом природи і світом людей.

Отже, свідомість, *з одного боку*, є формою об'єктивного відображення, формою пізнання дійсності, незалежної від людських прагнень та інтересів. Результатом і метою свідомості як пізнавальної діяльності є отримання знань, об'єктивної істини. *З другого боку*, свідомість містить прояв суб'єктивного ставлення людини до дійсності як до світу свого життя, його оцінку, усвідомлення свого знання і себе. Результатом і метою духовно-практичного, ціннісного ставлення до світу є досягнення сенсу існуючого, міри відповідності світу у всіх його проявах людським інтересам та потребам, сенсу їх життя. Якщо мислення людей, їх пізнавальна діяльність потребують здебільшого тільки чітко окресленого знання, дотримання логічних схем оперування, то усвідомлення ними дійсності вимагає напружених особистих зусиль, власних роздумів і переживання істини.

У чому полягає сутність свідомості? Сутність свідомості проявляється в трьох аспектах:

- 1) як процес роботи людського мозку, як його функція;
- 2) як продукт суспільно-трудової діяльності;
- 3) як вища форма відображення дійсності.

Як це пояснюється?

По-перше, встановлено, що в мозку людини безупинно працює понад 100 млрд нервових клітин, кожна з яких обмінюється інформацією і сигналами ще з 10000 інших. Мозок людини споживає близько 20% всієї енергії, яку отримує організм з їжі, хоча його маса становить 2 – 3% від маси тіла. Це винятково складний біологічний «комп'ютер», який досліджують спеціальні науки. А філософія ставить перед собою завдання відповісти на запитання про природу свідомості, цікавлячись умовами її виникнення (генезису) та функціонування.

По-друге, відповідно до трудової теорії антропогенезу, природні зміни, що відіграли роль вихідної причини біологічних перетворень людиноподібних істот, не стали визначальними для появи людини. Тільки трудова діяльність можлива без складних ланцюжків цілей та їх осмислення під час порівняння з результатом – виготовленим продуктом, без розвиненого абстрактного мислення й ускладнення форм спілкування, могла відіграти вирішальну роль у появі людини. Її особливість насамперед проявляється у зміні вихідного природного об'єкта, у його перетворенні в продукт, відсутній у природі, а також у складній цілеспрямованій духовній діяльності. Отже, свідомість індивіда соціально обумовлена, тобто вона формується в суспільстві і поза ним з'явитися не може.

По-третє, свідомість, як вища форма відображення, відрізняється від попередніх його форм такими особливостями:

- свідомість – суб'єктивний образ об'єктивного світу;
- вона ідеальна;
- свідомість має творчу активність;
- свідомості властива самосвідомість.

Свідомість людини є активним початком, що характеризується цілеспрямованим, керованим процесом розумової діяльності. В такому розумінні

вона, свідомість, проявляється як творчий акт. Причому вона не тільки відбиває реальність, але й мислено перетворює її, формуючи нові форми дійсності. Узагальнюючи особливості свідомості, можна дати таке її визначення. **Свідомість – це властивість високоорганізованої матерії – людського мозку, що виражена в суб'єктивному, ідеальному, узагальненому, цілепокладальному відображенні дійсності і її творчому перетворенні.** Найважливішими елементами свідомості є:

- усвідомлені відчуття, сприйняття, уявлення;
- усвідомлення емоцій;
- воля – свідоме і цілеспрямоване регулювання людиною своєї діяльності;
- осередком свідомості є знання.

У процесі суспільної життєдіяльності формується **соціальний тип свідомості**. Суспільний досвід акумулюється не лише у формах спілкування, у суспільних відносинах, не лише в засобах і знаряддях праці, але й у **мові**. Мова є зовнішньою оболонкою думки, засобом пізнання, спілкування, збереження і передачі суспільного досвіду та інформації. Незважаючи на те, що не всі елементи духовного життя можуть мати мовний вираз (наприклад, потреби, емоції, переживання, підсвідомі явища), свідомість як продукт суспільного життя нерозривно пов'язана з мовою, опосередкована нею.

3. Структура свідомості, її основні рівні та функції

Свідомість не зводиться до психіки людини. Поняття «свідомість» вужче порівняно з поняттям «психіка» людини. Психіка складається із таких духовних утворень, як свідоме і підсвідоме, які є багатовимірними і перебувають у постійному русі та взаємодії.

Свідомість – це насамперед знання. Без знань свідомості не існує. Ось чому в сучасній філософській літературі більшість дослідників указують на важливу роль пізнавальної (когнітивної) **емоційної** та **мотиваційно-вольової** форм діяльності свідомості. Логічна структура когнітивної діяльності людини складається із **чуттєво-сенситивного, абстрактно-мисленнєвого та інтуїтивного рівнів**. На цих рівнях виникають чуттєві й понятійні образи, які становлять предметно-змістовну основу мислення. А саме **мислення є процесом оперування чуттєвим змістом і логічними формами**, що має на меті **синтез чуттєвого і раціонального** заради набуття нової пізнавальної інформації. Але когнітивний принцип свідомості провідну роль відводить, безперечно, понятійному мисленню. Саме воно забезпечує всій пізнавальній діяльності **предметний, усвідомлений характер**. Емоційна сфера свідомості – складне, ще малодосліджене явище. Спроба виділити її структуру і типологізувати її елементи не вдалась. **Емоції** – це відображення об'єкта у формі психічних реакцій, душевного хвилювання, безпосереднього переживання життєвого смислу явищ і ситуацій та оцінного ставлення до того, з чим людина має справу. Емоційну сферу становлять **почуття** (радість, горе, любов, ненависть та ін.), **афекти** (лють, жах, відчай), **пристрасті** та **самопочуття**. В емоціях предмети відображаються не в образах, а в їхньому ставленні до людини, суспільства, їхніх потреб, інтересів. Мотиваційно-вольова сфера подана **мотивами, інтересами**,

потребами суб'єкта в єдності із здібностями у досягненні цілей.

Поряд зі свідомістю у “внутрішньому світі” людини існує рівень **несвідомого**. Сьогодні це визнано більшістю вчених, які вважають, що **несвідоме** – це сукупність психічних явищ, станів і дій, які лежать поза сферою розуму. До несвідомого належать **сновидіння, гіпнотичні стани**, явища **сомнамбулізму**, стани неосудності, а також інстинкти та запорогові почуття. **Інстинкти і запорові почуття** – це такі структурні елементи несвідомого, які можуть зароджуватись на рівні підсвідомого, залежати від нього, а часом і переходити на рівень свідомості. До структури несвідомого також відносяться **автоматизми** та **інтуїція**, які можуть зароджуватись на рівні свідомості, а з часом поринати у сферу несвідомого. Під автоматизмами розуміють складні дії людини. Формуючись під контролем свідомості, в результаті довгого тренування та багаторазового повторювання, вони набувають несвідомого характеру.

Завдяки включенню несвідомого до психічної діяльності, на думку вчених, навантаження на свідомість зменшується, а це у свою чергу розширює поле творчих можливостей людини. Сучасна наука оперує і поняттям «**підсвідоме**». Це особливий шар або рівень несвідомого, до нього включаються психічні явища, пов'язані з переходом операцій діяльності з рівня свідомості на рівень автоматизму.

Одним із перших в історії науки спробував розв'язати проблему співвідношення свідомого й несвідомого австрійський психолог і психіатр З. Фрейд (1856 – 1939). Він дійшов висновку про суттєво важливу, а часом і вирішальну роль несвідомого (особливо щодо психічних захворювань). За З. Фрейдом структура особистості складається з трьох шарів: “Воно”, “Я” і “Над-Я”. Несвідоме “Воно” подано у З. Фрейда як той глибинний рівень, у надрах якого нуртують приховані щиросердечні потяги, що нагадують старих демонів і відбивають невідомі людині поклики. Свідоме “Я” – посередник між “Воно” і світом життя суспільства, що і є “Над-Я”. Воно уособлює як вимоги, так і заборони морального, соціокультурного і сімейно-історичного походження. Усе це схоже на айсберг, невидима, підводна частина якого дуже велика і загрожує людському “Я”.

Для розуміння суті цих відносин Фрейд звертається до образних порівнянь. “Воно” і “Я” – це кінь і вершник. “Я” намагається підкорити собі “Воно”, як вершник – більш сильну, ніж він, істоту. У підсумку виявляється, що вершник йде на повіді в неприборканого коня. Так “Я” фактично підкоряється волі “Воно”, створюючи видимість своєї переваги над ним. Отже, “Я” є вірним слугою “Воно”.

Не менш складними є відносини між “Я” і “Над-Я”. Так само, як і “Воно”, “Над-Я” може панувати над “Я”, виконуючи роль чи то совісті, чи то несвідомого відчуття провини. Це адвокат внутрішнього світу. У підсумку “Я” виявляється в тисах найглибших суперечностей з боку “Воно” і “Над-Я”.

Більше того за виразом З. Фрейда “Я” є нещасною істотою, що служить трьом панам, тому і підлягає потрійній загрозі: з боку зовнішнього світу, з боку сексуальних потягів “Воно” і з боку строгості “Над-Я”.

Відхід від загрозової дійсності завершується, на думку З. Фрейда, “втечею

у хворобу”. Невротичні захворювання – типовий тому приклад. Кращий вихід зі стану неврозу – це мобілізація людиною всіх своїх сил з метою свідомого розв’язання конфліктів, що виникають у житті. Для цього необхідно усвідомити свої несвідомі потяги. Саме психоаналіз допомагає в перенесенні несвідомого у свідомість. На наш погляд, концепція З. Фрейда лежить у річищі тієї філософської традиції, що наголошує на несвідомому (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, Е. Гартман, А. Бергсон та ін.).

Якщо звернутися до генезису людської психіки, то несвідоме є першим етапом її розвитку, а свідоме – другим. У зв’язку з цим можна припустити, що несвідоме і свідоме є двома відносно самостійними сторонами психіки людини, вони взаємодіють між собою, активно впливаючи одне на одного. До того ж несвідоме містить багаті можливості, які стимулюють раціональні аспекти людської життєдіяльності й творчі дії суб’єкта.

Структура психічної діяльності індивіда не вичерпується свідомістю і несвідомим. У суб’єктивній реальності людини є й така підструктура, як **самосвідомість**. Вона орієнтована на аналіз, усвідомлення, цілісну оцінку людиною власних знань, думок, інтересів, ідеалів, мотивів поведінки, дій, моральних властивостей та ін. За допомогою самосвідомості людина реалізує ставлення до самої себе, здійснює власну самооцінку як мисляча істота, яка здатна відчувати. В такому разі об’єктом твориться власна свідомість і він сам. Отже, людина – самооцінююча істота, яка без цієї характерної для неї дії не змогла б визначити себе і знайти місце в житті. Звернення філософів до самосвідомості як особливої сфери суб’єктивного світу починається ще із Сократа, з його максими: “Пізнай себе”. Із становленням філософії як специфічного знання про світ і людину сформувався погляд на діяльний, неспокійний характер душі, діалогічність і критичність розуму щодо самого себе. За Платоном діяльність душі – це внутрішня робота, яка має характер бесіди із самим собою. Міркуючи, душа постійно розмовляє із собою, запитує себе, відповідає, стверджує і заперечує.

Таким чином, самосвідомість – важлива умова постійного самовдосконалення людини. Вона тісно пов’язана з **рефлексією**. Поняття «самосвідомість» і «рефлексія» перебувають у певному співвідношенні, яке структурується за принципом доповнюваності.

Найважливіші функції свідомості:

- 1) **пізнавальна**, тобто функція адекватного відображення дійсності, отримання знань про природу, суспільство і людину;
- 2) **аккумулятивна**, яка полягає в нагромадженні індивідом знань, отриманих з особистого досвіду, а також здобутих його сучасниками чи попередниками;
- 3) **творчо-конструктивна** функція полягає в уявному конструюванні суб’єктом пізнання якісно нових моделей матеріальних і духовних цінностей;
- 4) **прогностична** функція виявляється в тому, що на основі пізнаних закономірностей можна передбачити певні події, що відбудуться в природі чи суспільстві;

5) *регулятивна* функція свідомості виявляється насамперед як спонукальна форма, коли людина пізнає ідеї (теорії, концепції, гіпотези) і вони стають стимулюючою і керівною силою її діяльності. Друга сторона цієї функції полягає в регулюванні дій людей, у забезпеченні досягнення поставленої мети й умов її реалізації.